

علی رحمانی

دانشجوی دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد، تهران، ایران

ali.rahmani1324@gmail.com

چکیده

بسیاری از ناظران تحولات بین المللی و انقلابهای جهان بر این مسئله تأکید دارند که انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی(ره) در سال ۱۳۵۷ش یکی از بزرگترین انقلابهای جهان معاصر است. اما نکته قابل توجهی که باید به آن پرداخت این است که اگر نظریات میشل فوکو فیلسوف شهیر فرانسوی در خصوص پست مدرن بودن انقلاب اسلامی ایران را اصل قرار دهیم خواهیم توانست با توجه به دیدگاههایی که در خصوص پست مدرن بودن انقلابهای اخیر عربی در جهان اسلام مطرح شده به تحلیل ابعاد پست مدرن انقلاب تونس و اندیشه‌های رهبر آن شیخ راشد الغنوشی پردازیم بدین منظور بایستی به این سؤال اصلی پاسخ داد که ابعاد پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) چه تأثیراتی بر اندیشه‌های راشد الغنوشی به عنوان رهبر جنبش النهضه کارگزار اصلی انقلاب ۲۰۱۱م در کشور تونس داشته است. از جمله نکاتی که در این خصوص باید به آن توجه کرد این است که برخی عناصر فکری موجود در اندیشه امام خمینی(ره) مانند داشتن تفکر انتقادی در خصوص غرب به عنوان برجسته‌ترین نمود انقلاب اسلامی از جمله مواردی دانست که تأثیری آشکار بر روی رهبران انقلاب تونس من جمله راشد الغنوشی داشته است. برای پاسخ به این پرسش به وسیله روش پژوهش کیفی تحلیل اسنادی و به همراه استفاده از اخبار گوناگون منتشر شده در خصوص انقلاب تونس این نتیجه حاصل شد که رهبر جنبش النهضه تونس در برخی ابعاد مانند داشتن بینش انتقادی در خصوص تمدن غرب و نیز تلاش برای یافتن هویتی مجزا و مستقل در جهان از انقلاب اسلامی ایران و امام خمینی(ره) متأثر است.

کلید واژگان: انقلاب تونس، راشد الغنوشی، بیداری اسلامی، پست مدرنیسم، جنبش النهضه.

سؤال اصلی

مؤلفه‌های پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) چه تأثیری بر راشد الغنوشی به عنوان رهبر حرکت النهضه تونس داشته است؟

سؤالات فرعی

۱- گفتمان انتقاد از مؤلفه‌های مربوط به تمدن غرب به عنوان یکی از مؤلفه‌های پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) چه تأثیری بر تفکرات راشد الغنوشی داشته است؟

- ۲- تلاش برای یافتن یک هویت مجزا و مستقل از جهان خارج به عنوان یکی از مؤلفه‌های پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) چه تأثیری بر اندیشه‌های راشدالغنوشی داشته است؟
- ۳- تکثر گرایی به عنوان یکی از مؤلفه‌های پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) چه تأثیری بر تفکرات و آینده سیاسی رهبر حرکت النهضه تونس داشته است؟

ساختار تفصیلی مقاله

تأثیر ابعاد پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) بر اندیشه‌های شیخ راشدالغنوشی رهبر حرکت النهضه تونس

چکیده

مقدمه

تاریخ معاصر انقلاب‌های عربی-اسلامی منتهی به موج عظیم بیداری اسلامی گویای این نکته است که انقلاب مردم تونس در سال ۲۰۱۱م با رهبری فکری راشدالغنوشی نظریه‌پرداز و فعال سیاسی برجسته جهان عرب آغازگر بروز تغییرات بنیادین در جهان معاصر عرب بود. با پیروزی انقلاب تونس و گذشت ۱۲ سال از پیروزی انقلابی که سقوط جورچین گونه دیکتاتوریه‌های سیاسی-نظامی جهان عرب را در پی داشت خاورمیانه چندی پیش شاهد حبس و دستگیری راشدالغنوشی به عنوان بزرگترین رهبر سیاسی-معنوی این انقلاب تقریباً نوپا هستیم. اما آنچه بیش از بازیهای سیاسی جاری در تونس برای یک پژوهشگر علم سیاست حائز اهمیت است منشاء اصلی تفکرات رهبر انقلاب تونس به عنوان شخصیتی نوگرا در جهان عرب و اسلام است. تاریخ زندگی و اندیشه‌های این شخصیت برجسته تونسی نشانگر اثرپذیری وی از نحله‌های فکری گوناگون موجود در جهان اسلام از مانند تفکرات اخوانی، اندیشه‌های سلفی شیخ ناصرالدین آلبنانی و از جمله آثار و افکار امام خمینی(ره) رهبر فقید انقلاب اسلامی است. هر چند اگر بخواهیم میزان این تأثیر و تأثر را مورد سنجش قرار دهیم نمی‌توان نسبت چندان دقیقی در خصوص کمی و کاستی اثرگذاری این اندیشه‌ها بر تفکرات راشدالغنوشی مشخص نمود اما از نظر علمی واضح است که نمی‌توان تأثیرپذیری قابل توجه راشدالغنوشی از انقلاب اسلامی و امام خمینی(ره) به ویژه در سالهای ابتدایی پیروزی انقلاب اسلامی را به طور کامل نادیده گرفت. با وجود آثار قلمی فراوانی که به ویژه پس از برپایی موج بیداری اسلامی در حوزه تأثیرات اندیشه امام خمینی(ره) بر کشورهای حوزه جهان اسلام انجام شده اولاً هنوز جای اثری محققانه در خصوص اثرات اندیشه بنیانگذار انقلاب اسلامی بر جنبش اسلامی تونس خالی است و ثانیاً با عنایت به ارائه برخی نظرات در خصوص پست مدرن بودن انقلاب‌های معاصر جهان عرب در موج بیداری اسلامی داشتن دغدغه در خصوص ارائه خوانشی پست مدرن از اندیشه امام خمینی(ره) و بررسی میزان اثرپذیری راشدالغنوشی به عنوان رهبر اولین انقلاب به وقوع پیوسته در موج بیداری اسلامی از منظر علمی حائز اهمیت است. به همین منظور با تکیه بر روش پژوهش کیفی(تحلیل اسنادی) و با استفاده از آثار تولید شده در خصوص انقلاب تونس(در داخل و خارج این کشور در پی

پاسخگویی به این سؤال هستیم که: مؤلفه‌های پست مدرن اندیشه امام خمینی(ره) چه تأثیری بر راشدالغنوشی به عنوان رهبر حرکه النهضه تونس داشته است؟

الف- تعاریف و چارچوب مفهومی

۱- تعریف چیستی و ماهیت نگاه پست مدرن به انقلاب اسلامی ایران

چنانچه بخواهیم در این مقاله تعریفی علمی از نگاه پست مدرن به انقلاب اسلامی ایران ارائه دهیم باید پیش از هر چیز دو نوع نگاه مدرن و پست مدرن به مقوله مهم انقلاب در علوم سیاسی را از یکدیگر تفکیک کنیم در نگاه مدرن به مفهوم انقلاب این پدیده سیاسی- اجتماعی^۱ به عنوان جزئی از مقتضیات جهان مدرن و ملزومات آن در نظر گرفته می‌شود. با این وجود آن چنان که برخی از نظریه‌پردازان معاصر معتقدند از دید حداقلی وقوع انقلاب اسلامی در ایران منجر به اصلاح نظریات موجود در خصوص مفهوم کلی انقلاب شده است و در حالت حداکثری سبب تغییر انگاره‌ای در خصوص انقلاب اسلامی شده است. (پناهی، ۱۳۸۳، ۲۷۲) با در نظر گرفتن این نکته می‌توان ظهور و بروز طیف نوینی از نظریه‌های سیاسی در خصوص انقلاب اسلامی را که بعدها به نظرات پست مدرن معروف شدند را حاصل عینی چنین تغییر و تحول عظیمی در حوزه تئوریهای انقلاب دانست. در این بین می‌توان از نظریات میشل فوکو فیلسوف مشهور فرانسوی به عنوان یکی از برجسته‌ترین نظریه‌های پست مدرن درباره انقلاب اسلامی یاد کرد. در رهیافتهای فکری مدرن نسبت به انقلاب اسلامی علی‌رغم تنوع و تعددی که در بدو امر شاهد آن هستیم می‌بینیم که همه این نظریه‌ها علل یا عوامل وقوع انقلاب اسلامی را در مقتضیات جهان مدرن همچون: توسعه نامتوازن و شتابان، رانت تجمیع شده حاصل از فروش نزد در رژیم شاه و سایر عوامل این چنینی جستجو می‌کنند. (خرمشاد، ۱۳۸۳، ۹۶-۹۷) در مقابل رهیافت پست مدرن که بسیاری از سیاست‌پژوهان میشل فوکو فیلسوف مشهور فرانسوی را نماینده آن می‌دانند انقلاب اسلامی ایران را پدیده‌ای نو و منحصر به فرد به شمار می‌آورد زیرا به عقیده فوکو ویژگیهایی که از ملزومات اصلی و اولیه هر انقلابی محسوب می‌شوند در انقلاب اسلامی ایران به چشم نمی‌خورند به عنوان مثال از منظر فوکو انقلاب اسلامی ایران حاصل تحركات سیاسی و در نهایت پیروزی یک طبقه، گروه یا حزب خاص نیست. (خرمشاد، ۱۳۸۳، ۱۰۶) از طرفی به عقیده هواداران نگاه پست مدرن به انقلاب اسلامی سایر عوامل مادی وقوع انقلاب نظیر شرایط اقتصادی در هنگام وقوع انقلاب به حدی مهم نبوده که بتواند نقش یک فاکتور اثرگذار را بازی کند. در مقابل فوکو به عنوان برجسته‌ترین چهره رهیافت پست مدرن معتقد است ملت ایران در سال ۱۳۵۷ش به مفهومی با عنوان اراده جمعی عینیت بخشید. (خرمشاد، ۱۳۸۳، ۱۰۷) در این میان فوکو اسلام به معنای اعم کلمه و به ویژه اسلام سیاسی رانمترین نمود این اراده جمعی و هویت ویژه می‌داند. (فوکو، ۱۳۹۲، ۳۵) در کنار در نظر گرفتن این نکته نباید این مسئله را نیز از یاد برد که عنصر مقوم این هویت نو و بدیع در ایران در نظریه فوکو اسلام شیعی با تمام ویژگیهای منحصر به فرد آن است. (فوکو، ۱۳۹۲، ۳۶) برخی از ویژگیهای انحصاری مذهب شیعه که به هویت متمایز برآمده از انقلاب اسلامی

¹ Socio-political phenomenon

ساختاری متمایز از انقلابهای هم عصر خویش بخشیده است عبارتند از مفاهیمی مانند: شهادت، امامت، رهبری و... (فوکو، ۱۳۹۲، ۳۶-۳۷)

۲- تعریف چیستی و ماهیت موج بیداری اسلامی

چنانچه بخواهیم در جملاتی کوتاه به ریشه‌یابی تاریخی بیداری اسلامی بپردازیم باید بگوییم بیداری اسلامی در چشم انداز تاریخی خود بیشترین دین را به سید جمال الدین اسدآبادی آغازگر جنبشهای اسلامی معاصر در جهان اسلام و شاگردان وی نظیر شیخ محمد عبده رشیدرضا دارد. این دین به قدری زیاد است که برخی معتقدند تفکرات سید جمال الدین اسدآبادی جنبشهای اسلامی معاصر را وارد فاز فرهنگی-سیاسی جدیدی نمود. (رحمانی، ۱۴۰۰، ۳۸) فارغ از ریشه‌شناسی تاریخی باید گفت اصطلاح تقریباً نوظهور بیداری اسلامی بر واکنشی آگاهانه دلالت می‌کند که اولاً برخاسته از خواست و اراده مسلمانان است و ثانیاً با هدف بازیابی هویت و کرامت اسلامی و همراه با شعارهای آزادی خواهانه، عدالت جویانه و آرمان اسلام خواهی به وقوع می‌پیوندد. رهبر، نجات‌پور و موسوی نژاد: (۱۳۹۲، ۱۲) مهمترین نکته نهفته در فرایند بیداری اسلامی عبارت است از نقش ایران پس از انقلاب اسلامی در نهادینه شدن موج نوظهور این بیداری. این مسئله با عنایت به تلاش همه جانبه ایران برای صدور انقلاب در کنار احترام به تفاوت‌های فرهنگی کشورهای دیگر چندان دور از انتظار نیست. (داستانی، ۱۳۹۲، ۳۲) نکته جالب توجه دیگر در این زمینه این است که نسخه‌ای از بیداری اسلامی که ایران کنونی به مدد ایدئولوژی اسلام سیاسی برآمده از انقلاب اسلامی مشغول ترویج آن است دارای شاخصه‌های پررنگی از نگاه انتقادی پست مدرن است که به خودی خود سویه‌های پست مدرن اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) به عنوان معمار اصلی انقلاب اسلامی را تداعی می‌کند. بارزترین دلیل آن هم این است که به گواهی سخنان به جای مانده از امام خمینی(ره) بینش منتقدانه ایران نسبت به تمدن غرب و مظاهر مادی و معنوی آن دارای خاصیتی پست مدرن بود چرا که با گذر از تنگنای کریدورهای پر تجمل مدرنیته راهی به سوی بیداری انسان مسلمان در عصر سلطه غرب می‌جوید. با در نظر گرفتن این واقعیت شاید بتوان نظر برخی از نویسندگان معاصر را که معتقدند انقلاب اسلامی با به چالش کشیدن نظام چند هزار ساله پادشاهی در ایران معاصر دروازه‌های عصر نوینی را فراروی ملت‌های جهان اسلام گشود تأیید نمود. (بیات، ۱۳۹۰، ۱۵) زیرا تحولات اخیر منطقه و روند رو به رشد بیداری اسلامی به نفع محور مقاومت در برابر محور سیاسی-امنیتی وابسته به نظام سلطه نشانگر این است که تحولات مربوط به مقاومت در منطقه حتی بر روی موضعگیری سیاسی برخی دول محافظه کار نیز اثرگذار بوده است. (تسنیم، ۶ فروردین ۱۴۰۲)

۳- تعریف چیستی و ماهیت جنبش الهی‌ت‌ه‌ضه تونس

اگر بخواهیم به واکاوی جنبش اسلامی در کشور تونس که امروزه با عنوان حرکت الهی‌ت‌ه‌ضه شناخته می‌شود باید از جریان موسم به الأتجاه الاسلامی نیز یاد کنیم. بر اساس اسناد موجود در سال ۱۹۷۰م همزمان با تأسیس ماهنامه اسلام‌گرایی «المعرفه» که راشد الغنوشی رهبر حرکت الهی‌ت‌ه‌ضه نیز در آن قلم می‌زد پایه‌های جنبش اسلامی تونس نیز شکل گرفت. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۲۲) علی‌رغم اثرگذاری آشکار جنبش اخوان المسلمین بر حرکت الهی‌ت‌ه‌ضه در بدو امر تاریخ این جریان فکری-سیاسی گویای این واقعیت است که پس از پیروزی انقلاب

اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹م اختلاف رهبران حرکه النهضه و اخوان المسلمین نیز افزایش یافت که در نهایت به جدایی النهضه از اخوان المسلمین منجر شد. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۴۶-۴۷) در کنار راشدالغنوشی می‌توان از شیخ عبدالفتاح مورو، حبیب المکنی و مهندس علی العریض به عنوان سایر رهبران حرکه النهضه یاد کرد. (قاسمی، ۱۳۹۵، ۱۰۸) از جمله اصول مورد استناد حرکه النهضه از بدو تأسیس تاکنون می‌توان به مخالفت با سکولاریسم و اعتقاد به ورود دین به عرصه سیاسی، نگرش غیرنژادی به اسلام و به رسمیت نشناختن قومیت عربی، نگاه به مسئله فلسطین به عنوان ثمره انحراف تمدنی عالم اسلام اشاره نمود. (قاسمی، ۱۳۹۵، ۱۰۸) با این حساب می‌توان گفت حرکه النهضه حداقل در ابتدای تأسیس خویش به عنوان یکی از نزدیک‌ترین جنبشهای اسلامی به انقلاب اسلامی ایران محسوب می‌شد. اما با این وجود نباید این نکته را از یاد برد که اگر با عینک پست مدرنیسم به انقلاب ۲۰۱۱م در تونس بنگریم باید بگوییم به دلیل پیروی از اندیشه‌های راشدالغنوشی این انقلاب تفاوت‌های ماهوی بسیاری با انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۷۹ دارد. به عنوان مثال در این زمینه باید از تفکرات تقریباً سکولار راشدالغنوشی یاد کنیم. در حقیقت رهبر انقلاب تونس با تمسک به یک بینش عقلگرایانه محض تفکر قبلی خود را تغییر داده و با ستایش از دموکراسی از این سیستم سیاسی به عنوان بالاترین دست‌آورد بشر در عصر حاضر یاد کرده است. (فوزی و هاشمی، ۱۳۹۳، ۲۷) البته براساس تجربه انقلاب تونس به ویژه پس از وقوع انقلاب می‌توان اثبات نمود که ستایش الغنوشی از دموکراسی به معنای پذیرش بسیاری از معیارهای دموکراسی غربی است. چرا که قانون اساسی ۲۰۱۴م که در این کشور تصویب شد براساس معیارهای غربی دموکراسی یکی از مترقی‌ترین قانونها محسوب می‌شود. (Grewal, 2019, 2) با این وجود نباید از یاد برد که راشدالغنوشی یکی از معدود شخصیت‌های برجسته جنبشهای اسلامی در شمال آفریقا است که در عصر تسلط ناصریسم بر این منطقه از بینش جهانی امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی و نیز راه حل ایران برای مسئله فلسطین حمایت نموده است. (الغنوشی، ۱۳۷۷، ۳۰) نزدیکی دیدگاه راشدالغنوشی را بیش از هر چیز می‌توان در نگاه انتقادی وی به تمدن سلطه‌جوی غرب و قربت بیش از اندازه آن با جنبش نژاد پرست صهیونیسم جستجو نمود. (الغنوشی، ۱۳۷۰، ۶) با در نظر گرفتن تمام این نکات می‌توان حرکه النهضه را جنبشی اسلامی با موضعگیریهایی سیاسی و فکری بینابین در قبال اندیشه اسلامی دانست که شاهد نوسانات بین اسلامگرایی سنتی و نوعی سکولاریسم توجیه شده توسط منابع اسلامی بوده خطوط فکری این جریان اسلامگرا توسط مهمترین رهبر فکری حرکه النهضه یعنی راشدالغنوشی تعیین می‌شود.

۴- چپستی و چرایی لزوم نگاه پست مدرن به انقلاب تونس

برای پاسخ به مسئله چرایی لزوم نگاه پست مدرن به انقلاب تونس پیش از هر چیز بایستی نگاهی اجمالی به خصوصیات مکتب فکری پست مدرنیسم داشته باشیم. اگر بخواهیم بررسی دقیقی از ویژگیهای تفکر پست مدرن در جهان معاصر داشته باشیم ناگزیریم که ویژگیهای اصلی این نحله فکری را برشماریم در یک نگاه کلی می‌توان گفت:

- ❖ جریان پست مدرن پیش از هر چیز با انتقاد از وضع موجود از پارادایمهای وابسته به مدرنیسم می گذرد و اندیشه جدیدی را با مبنایی متفاوت پایه گذاری می کند.
- ❖ در گام بعدی پست مدرنیسم با اتکاء به این تفکر انتقادی به دنبال یافتن هویتی نوین و مجزا نسبت به سایر جریانها و نحله های فکری هم عصر خویش است. دقیقاً با اتکاء بر همین ویژگی است که ما شاهد نوع خاصی از عقل گریزی یا مخالفت با عقلانیت خودبنیاد برآمده از مدرنیسم در پست مدرنیسم هستیم.
- ❖ وجه دیگری از اندیشه پست مدرن که در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است عبارت است از تکثرگرایی و باور به نوع خاصی از پلورالیسم که در برخی موارد جنبه افراطی نیز پیدا می کند. این قسمت از تفکرات پست مدرن در صورت حکمفرما شدن بر پس زمینه فکری یک جامعه قابلیت این را دارد که حتی به انکار هر نوع حقیقت مطلق منجر شود.

در قدم بعدی باید به دنبال تطبیق این سویه های پست مدرن با انقلاب تونس باشیم تا بتوانیم لزوم نگاه از روزنه پست مدرنیسم به این انقلاب را اثبات کنیم.

➤ منظمه حرکه النهضه به عنوان بزرگترین و مطرح ترین جنبش اسلامی موجود در تونس مانند سایر جنبشهای اسلامی در نقاط دور و نزدیک جهان اسلام مشحون از بینش انتقادی نسبت به غرب و فرهنگ مادیگرایانه آن است. (الغنوشی، ۱۳۷۷، ۳۲) قضیه وقتی جالب تر می شود که بدانیم جنبشهای اسلامی در موج موسوم به بیداری اسلامی^۲ به برنامه های سوسیالیستی رو به افول و مدرنیته رو به رشد برآمده از اندیشه های نولیبرال پشت کردند و به دنبال استخراج ایده عدالت و قدرت سیاسی از درون سیاست دینی برآمدند. (بیات، ۱۳۹۰، ۱۶-۱۷) و این گونه با تمسک به مبانی اسلامی کلیت تمدن غرب اعم از سرمایه داری و سوسیالیسم را به مبارزه طلبیدند. چرا که به نظر این رهبران (از جمله راشد الغنوشی) کلیت تمدن غرب فارغ از تفاوتها و تنوعات فکری و فرهنگی آن در برابر اسلام موضع گرفتند. (الغنوشی، ۱۳۷۷، ۷۱) به همین دلیل می توان انقلاب تونس را در کلیت آن انتقادی عمیق نسبت به مبانی فرهنگی غرب دانست.

➤ در کنار توجه به وجه انتقادی انقلاب تونس باید به هویت جدید این انقلاب و کارگزار اصلی آن یعنی حرکه النهضه نیز توجه کنیم چرا که الغنوشی به عنوان رهبر فکری انقلاب تونس از یک سو علی رغم اثرپذیری از اندیشه اخوانی یکی از منتقدان اصلی نظام سنتی اخوان المسلمین در تونس محسوب می شود. (محمد ابراهیم، ۱۳۸۵، ۱۱۶-۱۱۷) و از جانب دیگر ضمن کمک گرفتن از قدرت بسیج کننده اسلام سیاسی به دلیل عدم موفقیت جنبشهای اسلامگرای تونس برای برپایی یک نظام سیاسی مطلوب به سمت نوعی پسا اسلامگرایی در تونس حرکت کرد که علی رغم عبور از برخی شاخصه های اسلامی ضد اسلام هم نیست. (بیات، ۱۳۹۰، ۱۷) با این وصف حرکه النهضه با آزمونی سهل و ممتنع

^۲ رسانه های غربی از این موج با عنوان بهار عربی نیز یاد می کنند. وضع این اصطلاح توسط رسانه های غربی نشانگر تلاش آنها برای اسلام زدایی و دامن زدن به تنشهای نژادی در خاورمیانه است.

نسبت به برخی شاخه‌های غربی مانند دموکراسی، ناسیونالیسم و موارد این چنینی هویتی مجزا از اخوان المسلمین و انقلاب اسلامی ایران برای خود دست و پا کرده است.

➤ در میان شاخه‌های پست مدرنیسم شاید ایده تکثر سیاسی-اجتماعی از پیچیدگی خاصی برخوردار است. اگر بخواهیم نسبت حرکت النهضه و انقلاب تونس را با این مفهوم پست مدرن بسنجیم باید بگوییم تساهل و مدارای حرکت النهضه با مخالفان خود من جمله سلفی‌های حاضر در تونس به حدی زیاد است که نزد افکار عمومی تونس انقلابیون دیروز تونس متهم به تساهل و مدارا با طیف خشن سلفی می‌شوند. (الغنوشی، الحوار، ۲۷ نوامبر ۲۰۱۲، ۵۴:۱۷) با عنایت به خط مشی راشدالغنوشی و ستایش وی از دموکراسی به عنوان بزرگترین دست‌آورد سیاسی بشر اتخاذ چنین رویکردی توسط وی و سایر رهبران انقلاب تونس بعید به نظر نمی‌رسد. (فوزی و هاشمی، ۱۳۹۳: ۲۷) به عبارت ساده‌تر می‌توان رژیم سیاسی برآمده از انقلاب تونس در سال ۲۰۱۱م را نوع خاصی از دموکراسی دانست که در آن انواع و اقسام گروه‌های سیاسی من جمله سکولارها و سلفی‌ها اجازه فعالیت دارند.

با در نظر گرفتن سه نکته پیشین و با عنایت به این که جریان بیداری اسلامی یا چنان که برخی از رسانه‌ها گفته‌اند بهار عربی در نقاطی مانند تونس محملی برای برپایی جنبش‌های پسا اسلامگرا شد که از قضا رهبران مسلمانی داشتند لزوم نگاه پست مدرن به انقلاب تونس و حرکت النهضه بهتر درک خواهد شد.

۵- مدل مفهومی مقاله

منبع: محقق ساخته

ب- تأثیر مؤلفه‌های انتقادی انقلاب اسلامی بر جنبش النهضه تونس

۱- تأثیر مؤلفه انتقاد از تمدن غرب در اندیشه امام خمینی (ره) بر رهبر اصلی جنبش النهضه

به گواهی تاریخ معاصر جنبشهای اسلامی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ش آغازگر راهی بود که می توان ایستادگی در برابر غرب و ایالات متحده به عنوان یک قدرت شیطنی را موتور محرکه اصلی آن دانست. (داستانی ببرکی، ۱۳۹۲، ۸) با عنایت به وجه الهام بخش تفکر انتقادی امام خمینی (ره) نسبت به غرب دهه ۱۹۷۰م شاهد این بود که جنبش اسلامی جوان حرکه النهضه در کشور استعمار زده تونس نیز حرکت سیاسی خود را به وسیله مخالفت با رژیم سکولار و غربگرایی حبیب بورقبیه که مروج یک جمهوری سکولار آغاز کرد. (احمد محمد، ۲۰۱۳، ۲۰-۲۱) به همین دلیل یکی از بارزترین اشتراکات حرکت الهیاتی-سیاسی امام خمینی (ره) در ایران با راشدالغنوشی به عنوان رهبر اصلی حرکه النهضه در تونس غالب بودن جنبه فرهنگی این دو حرکت اسلامی نسبت به وجوه سیاسی یا نظامی آن است. در حقیقت جنبش یاران راشدالغنوشی در بدو امر حرکتی در راستای مقابله با نهضت سکولار بورقبیه بر ضد فرهنگ اسلامی بود. (احمد محمد، ۲۰۱۲، ۲۱) بهترین راه برای شکل دادن به این بینش منتقدانه در قبال غربگرایی توسط رهبران انقلاب تونس و به ویژه راشدالغنوشی تقلید از انقلاب اسلامی ایران در راستای بهره گیری از عقیده اسلامی برای دستیابی به قدرت سیاسی بود. (احمد محمد، ۲۰۱۳، ۲۲) بدین منظور راشدالغنوشی با الهام از اندیشه مسالمت جوینه امام خمینی (ره) از سال ۱۹۹۳م به نفی هر نوع توسل به خشونت برای مقابله با موج غربگرایی حاکم بر تونس می پردازد. در واقع امر رهبر انقلاب تونس با نفی هر گونه انقلاب مسلحانه برضد حکومت سکولار حاکم با سلاح عدم خشونت و ترویج مسالمت آمیز فرهنگ اسلامی به جنگ مظاهر مسلط تمدن غرب در کشور خویش می رود. (الاستشارات والبحوث، ۱۳۸۸، ۱۴۵) تأکید حرکه النهضه و رهبر آن بر فعالیت علنی سیاسی در دوران حبیب بورقبیه از دیگر نشانه های این اثرپذیری است. (احمد محمد، ۲۰۱۳، ۲۴) با وجود وجهه مسالمت آمیز اقدامات راشدالغنوشی وی در اثری که در خصوص نهضت امام خمینی (ره) تألیف کرده است. بر ضدیت با فرهنگ مادیرگرایانه غرب و مظاهر تمدنی آن به عنوان قدر مطلق همه جنبشهای اسلامی تأکید می کند. (الغنوشی، ۱۳۷۷، ۳۲) از منظر راشدالغنوشی انتقاد از تمدن غرب محدود به مبارزه با نظام سرمایه داری و تمدن غرب نمی شود بلکه وی در فضای چپ زده دهه ۱۹۷۰م بر مخالفت حرکه النهضه با جریان چپ در تونس تأکید می کند. (الغنوشی، بی تا، ۵۹) دوی در ادامه به خدمت فکری نهضت امام خمینی (ره) در راستای احیای ایده نبرد مستضعفین و مستکبرین با تمسک بر آیه شریفه پنجم از سوره مبارکه قصص و نقش آن در راستای مقابله با اندیشه چپگرایانه در تونس تأکید می کند. (الغنوشی، بی تا، ۵۹-۶۰) الغنوشی در این راستا تحت تأثیر بینش انتقادی و بیدارگر امام خمینی (ره) ایده جانبداری اسلام از طبقات فقیر را در جامعه تونس ترویج نمود. (الغنوشی، بی تا، ۶۰) با در نظر گرفتن تمام این نکات می توان اثرپذیری راشدالغنوشی و حرکه النهضه از اندیشه انتقادی امام خمینی (ره) نسبت به تمدن غرب را این گونه جمع بندی نمود:

- به دلیل نشو و نمای جنبش اسلامگرایی تونس در دهه ۱۹۷۰م این جنبش در زمینه مبانی ضد غربگرایانه خویش وامدار انقلاب اسلامی ایران است.

^۲ سیستم حکومتی بورقبیه در تونس اشتراکاتی با نظام برپا شده توسط آتا تورک در کشور ترکیه داشت.

- این مخالفت با مبانی تمدنی غرب متأثر از بینش امام خمینی(ره) حالت قهرآمیز نداشته و بیشتر متمایل به برپایی یک نهضت فرهنگی است.
- مخالفت با مبانی تمدنی غرب محدود به مخالفت با نظام سرمایه داری نبوده و اندیشه‌های چپ‌گرا را نیز در برمی‌گیرد.

۲- تأثیر مؤلفه انتقاد از تمدن غرب در اندیشه امام خمینی(ره) بر روابط سیاسی و بین‌المللی راشدالغنوشی

در بین پیام‌های بی‌شمار نهضت امام خمینی(ره) خطاب به ملت‌های مسلمان که به وسیله فرایند صدور انقلاب در سراسر جهان اسلام پخش شد. شاید هیچ پیامی گیراتر از تلاش ایران پس از انقلاب اسلامی برای ترویج وحدت بین ملل گوناگون جهان اسلام نباشد. ارسال این پیام توسط امام خمینی(ره) به سوی کشورهای اسلامی در حقیقت مبلغ نوعی خوباوری در بین کشورهای اسلامی بود چرا که ایشان به عنوان رهبر سیاسی و نظریه‌پرداز اصلی انقلاب اسلامی ایران معتقد بود: ما تا نفهمیم که خودمان یک شخصیتی داریم و مسلمانانها هم گروهی هستند نمی‌توانیم کاری انجام دهیم. (داستانی ببرکی، ۱۳۹۲، ۳۸) استراتژی بیدارگری امام راحل دقیقاً در مقابل راهبرد سیاسی کشورهای استعمارگر غربی یعنی تمرکز بر روی اسیر کردن و غارت خزاین کشورهای اسلامی قرار دارد. (داستانی ببرکی، ۱۳۹۲، ۳۵) با بررسی ژرفای اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) در می‌بایم که هدف امام خمینی(ره) از طرح چنین اندیشه‌ای تلاش برای نگرستن به جوامع اسلامی سراسر جهان به عنوان یک کل به هم پیوسته بوده است. بر همین منوال راشدالغنوشی به عنوان رهبر اصلی انقلاب تونس نیز یکی از مشترکات اصلی جنبش‌های اسلامی را تلاش برای ارائه یک درک فراگیر از اسلام و فهم این دین مبین به عنوان یک کل به هم پیوسته می‌داند که در نهایت به طراحی ایده تأسیس حکومت اسلامی توسط این جنبش‌ها می‌انجامد. (الغنوشی، ۱۳۷۷، ۲۹-۳۰) واضح است که این نوع برداشت از مفهوم اتحاد اسلامی نتیجه اثرپذیری از نگاه انتقادی امام خمینی(ره) نسبت به کلیت تمدن غرب است چرا که ایشان ایده وحدت میان کشورها و جنبش‌های اسلامی سراسر جهان را به عنوان یک بدیل سیاسی در برابر ابتذال سیاسی-فرهنگی حاکم بر غرب به جامعه اسلامی ارائه داده‌اند. پیوند رهبر اصلی حرکت النهضه با سایر متفکران اسلامی از بلاد مختلف نظیر ابوالعلی مودودی، سید قطب و حسن البنا دلیل دیگری بر این مدعا است. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۴۱) شخص راشدالغنوشی نیز در اثر خویش با عنوان «من تجربه الحركة الاسلامیه فی التونس» بر الهام بخش بودن انقلاب ضدامپریالیستی و ضد سرمایه‌داری امام خمینی(ره) برای مردم تونس تأکید می‌کند. (الغنوشی، بی‌تا، ۶۱) در جای دیگر راشدالغنوشی امام خمینی(ره) و حسن البنا را به صورت توأمان به عنوان سرمنشاء فعالیت شرعی و مخلصانه برای عالم اسلام معرفی می‌کند. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۴۵) چنین اظهار نظری در خصوص دو رهبر مهم مسلمان با دو بینش تقریباً متفاوت به مسائل سیاسی-اجتماعی نشان از اثرپذیری نگاه تقریباً انترناسیونالیستی راشدالغنوشی نسبت به جنبش‌های اسلامی جهان معاصر دارد. به علاوه اگر از منظر روان‌شناسی اجتماعی جنبش‌های اسلامی به این مسئله بنگریم در خواهیم یافت که ایده اتحاد جهانی جنبش‌های اسلامی واکنشی آگاهانه از سوی رهبران مسلمان به تلاش غرب و هوادارن تمدن آن برای تخریب مظاهر تمدن اسلامی است.

۳- تأثیر مؤلفه انتقاد از تمدن غرب در اندیشه امام خمینی(ره) بر نظریه راشدالغنوشی در

خصوص مسئله فلسطین

از هنگام جدی شدن مسئله فلسطین برای جهان اسلام در سال ۱۹۴۸م تا کنون با وجود تعدد و تنوع راهکارهای سیاسی، فرهنگی و گاه نظامی ارائه شده در این خصوص شاید بتوان گفت کمتر دیدگاهی به اندازه بینش اسلامی در تعیین کردن سرنوشت فلسطین مؤثر بوده است. شواهد تاریخی حاکی از آن است که شیخ عزالدین قسام به عنوان نخستین رهبر اسلامگرای فلسطینی نگاهی حداکثری به دین مبین اسلام داشته است. (خسروشاهی، ۱۳۸۵، ۸۰) با وجود وحدت نظر تقریبی اسلامگرایان در خصوص آزادی فلسطین راهکارهای متفاوتی برای آزادی فلسطین در بین اسلامگرایان وجود دارد در این میان امام خمینی(ره) پس از پیروزی انقلاب اسلامی با حمایت از آرمان وحدت اسلامی دولتها و ملت‌های اسلامی را به احیای مجد و عظمت اسلام از طریق جهاد برای آزادسازی نهایی فلسطین فراخواندند. (امام خمینی، ۱۳۸۶، ۱۸۵) با توجه به این خط مشی سیاسی می‌توان نتیجه گرفت که امام خمینی(ره) به مسئله فلسطین نگاهی تمدنی داشتند و علت اصلی بروز مسئله فلسطین در قلب جهان اسلام را فاصله گرفتن مسلمین از مبانی تمدنی و ایده وحدت اسلامی و موضعگیری تمدن غرب به معنای آن اعم از سرمایه‌داری و سوسیالیسم در برابر جهان اسلام می‌دانند. (الغنوشی، ۱۳۷۷، ۷۱) در مقابل راشدالغنوشی نیز مانند امام خمینی(ره) با موضعی انتقادی غرب را در مسئله فلسطین مقصر دانسته و بروز بحران در فلسطین را ثمره نوعی انحراف تمدنی می‌داند. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۵۴) رهبر انقلاب تونس در ادامه تنها راه حل مسئله فلسطین را آزادی اعراب از بند استعمار و استثمار می‌داند. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۵۴) چنین برداشتی از راه حل مسئله فلسطین با برداشت همه شمول و البته منعطف راشدالغنوشی از اسلام نیز منطبق است زیرا وی معتقد است با تطور علوم و فنون مختلف به همراه تغییر زمان و مکان وسایل تحقق اهداف اسلامی نیز متفاوت خواهد بود. (الغنوشی، ۲۰۰۰، ۱۱) به همین جهت راشدالغنوشی با وفاداری به مشی انتقادی امام خمینی(ره) نسبت به غرب و ارزشهای فکری و فرهنگی آن در آثار خویش به راه حل تمدنی مسئله فلسطین نیز تأکید کرده است چرا که وی از یک سو غرب را در کلیت خود یکی از اصلی‌ترین مقصران پیدایش مسئله فلسطین می‌داند و از سوی دیگر با توجه به انعطاف‌پذیری اسلام اجتهاد محور بر به ثمر رسیدن فرایند تجدد اسلامی اصرار می‌ورزد. (الغنوشی، ۲۰۰۰، ۱۲)

ج- تأثیر مؤلفه‌های هویتی اندیشه امام خمینی بر اندیشه‌های شیخ راشدالغنوشی

۱- تأثیر عنصر هویت مجزا انقلاب اسلامی بر راشدالغنوشی و راهبردهای سیاسی وی

همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد دومین عنصر اثرگذار پست مدرن نشأت گرفته از انقلاب اسلامی بر انقلاب تونس عبارت است از هویت مجزای این انقلاب از محیط فکری اطراف خویش و اندیشمندانی است که بر آن اثرگذار بوده‌اند. امام خمینی(ره) به عنوان نخستین نظریه‌پرداز بزرگ انقلاب اسلامی با بیان این که هدف ایران از صدور انقلاب کشورگشایی نیست بر این نکته تأکید می‌کنند که همه کشورها باید در محل خودشان

باشند. (داستانی بیرکی، ۱۳۹۲، ۳۲) اگر از منظر تفکر پست مدرن و با نگرش انتقادی نسبت به تمدن غرب به این بیانات بنگریم در خواهیم یافت که عبارت فوق به منزله بیانیه‌ای برای به رسمیت شناختن هویت مجزا و متفاوت تمام کشورهای است که انقلاب اسلامی به آنها صادر شده است. در همین راستا راشد الغنوشی به عنوان تئوریسن اصلی انقلاب تونس ضمن تلاش برای حفظ وحدت با امت اسلامی به مفهوم کلی خویش سعی در مرزبندی هویتی انقلاب خویش باهم با اخوان المسلمین به عنوان فعال‌ترین جنبش در آفریقای عربی دارد. چرا که از سویی تفکر سنتی و تقریباً بسته اخوانی را با مقتضیات جامعه مدرن شده تونس متناسب نمی‌دانست و از سوی دیگر به دلیل باور به لزوم به پیش بردن تفکر اسلامی خویش با مقتضیات زمان (الغنوشی، ۲۰۰۰، ۱۲) به سمت نوعی مرزبندی با سایر جریان‌های اسلام‌گرای فعال در درون و بیرون تونس رفت. چنین آزمونی برای رهبر انقلاب تونس در مورد مدرنیته غربی به نوعی سهل و ممتنع به نظر می‌رسد زیرا وی به دلیل تلاش برای ارائه یک هویت ویژه برای تونس هم مجبور است مدرنیته غربی را نفی کند و هم بسیاری از عناصر اساسی آن همچون مفهوم غربی آزادی را بپذیرد. این پذیرش در حالی انجام می‌پذیرد که خود وی در کتاب مشهور خویش از تفاوت‌های موجود میان مفهوم آزادی در غرب مسیحی و شرق مسلمان به دلیل تفاوت در مفهوم حقوق سخن گفته است. (الغنوشی، ۱۹۹۹، ۵-۶) اما به دلیل شرایط ویژه‌ای که جنبش اسلامی تونس در آن رشد نموده^۵ و نیز برای متمایز نمودن حرکت النهضه از سایر جریان‌های اسلام‌گرای فعال در تونس به چنین پذیرشی دست زده است. پذیرشی که در مورد دموکراسی نیز اعمال شده است (فوزی و هاشمی، ۱۳۹۳، ۲۷) با وجود این که چنین پذیرشی خطرات خاص خود را برای حرکت النهضه خواهد داشت می‌تواند به طور کلی باعث تمایز هویت جنبش اسلامی تونس از سایر جریان‌های اسلام‌گرای فعال اعم از سکولار و سلفی شود.

۲- تأثیر عنصر هویت مجزا بر روابط راشد الغنوشی به عنوان رهبر جنبش النهضه با سایر

جریان‌های اسلام‌گرا

امام خمینی (ره) به عنوان نظریه پرداز بیداری اسلامی در خاورمیانه بر هویت مجزای ملت‌ها و جنبش‌های مسلمان در کنار لزوم اتحاد آنها با یکدیگر تأکید می‌نمود و همواره بر لزوم بیدار کردن جوامع مسلمان توسط رهبران جنبش‌های اسلامی با توجه به منافع و خصوصیات جامعه خودشان تأکید می‌کرد. (داستانی بیرکی، ۱۳۹۲، ۲۴) از نگاه علمی اگر به دنبال یک نسبت‌سنجی تقریباً دقیقاً از میزان تأثیر عنصر هویت مجزا بر راهبردهای سیاسی، روابط راشد الغنوشی با سایر جنبش‌های اسلامی باشیم با توجه به خاصیت دیگری ساز عنصر پست‌مدرن هویت مجزا می‌توان گفت: تأثیرات این عنصر بر روابط حرکت النهضه با سایر جنبش‌ها و جریان‌های فعال در جهان اسلام مشهودتر است. بهترین دلیل برای این مشهود بودن این است که این عنصر نشان دهنده و البته مقوم مرزبندی راشد الغنوشی با جنبش‌های اسلام‌گرای دیگر است. به همین دلیل راشد الغنوشی علی‌رغم اثر پذیری تقریباً آشکاری که خود و شاگردانش از اندیشه‌های اخوانی داشتند. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۲۸) از سال‌های پایانی دهه ۱۹۷۰م تمام تلاش خود را برای جداسازی حرکت النهضه از جنبش اخوان المسلمین انجام داده است. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۴۷) چرا که پس از ظهور و بروز انقلاب اسلامی

^۵ مقصود دوره طولانی دیکتاتوری حبیب بورقیبه و زین العابدین بن علی در تونس است.

در ایران و تحولاتی که در پی آن فضای سیاسی تونس را دستخوش تغییر نمود جنبش اخوان المسلمین دیگر قادر به ارائه فرهنگ متناسب با مقتضیات زمانه در تونس نبود. (ابراهیم، ۱۳۸۵، ۱۱۶-۱۱۷) در حالی که راشد الغنوشی منادی اصلاح جنبشهای اسلامی به صورت ریشه‌ای بود که با مشی محافظه‌کارانه حسن البنا چندان همخوانی نداشت. (الغنوشی، ۲۰۰۰، ۱۲) این دیگری‌سازی درون مرزهای تونس محدود به اخوان المسلمین نماند بلکه پیروان دیرروز جامعه الزيتونه به عنوان خاستگاه حرکت النهضه را هم شامل می‌شد. راشد الغنوشی با این کار ضمن متمایز کردن حرکت النهضه از حرکت اسلامی وابسته به جامعه الزيتونه که در جامعه تونس با عنوان جنبش یوسفیه نیز شناخته می‌شود هویت جدیدی برای جنبشی که رهبری آن را برعهده داشت تعریف نمود. وجه دیگری از مجزا شدن هویت حرکت النهضه از سایر جنبشهای اسلامی هم عصر خویش تلاش راشد الغنوشی برای پذیرش دموکراسی غربی و مقتضیات آن به عنوان مطلوب‌ترین نظام سیاسی موجود در جهان است وی در کتاب «الديموقراطية و الحقوق الانسان في الاسلام» از مطرح نبودن بحث دموکراسی به عنوان یک نظام مترقی سیاسی-اجتماعی در نصوص و سنت اسلامی بحث می‌کند اما در نهایت این نوع نظام سیاسی را دارای کمترین ضرر می‌داند. (الغنوشی، ۲۰۱۲، ۶۰-۶۱) این اعتقاد بیش و پیش از هر چیز خود را در رویه عملی حرکت النهضه و پذیرش انتخابات دموکراتیک به عنوان یک راه حل عقلانی به همراه شرکت در این فرایند سیاسی در دو برهه زمانی اواخر دهه ۱۹۸۰م و پس از انقلاب ۲۰۱۱م در تونس نشان داد. (الاشتشارات والبحوث، ۱۳۸۸، ۱۱۴) که موجب کناره‌گیری بسیاری از جنبشهای سلفی عربی-آفریقایی از حرکت النهضه به عنوان یک جنبش اسلامگرا شد. با وجود معقول بودن ایده همگام شدن با مقتضیات زمانه اما نباید این نکته را از یاد برد که ستایش بیش از حد از ابزارها و دستاوردهای تمدنی غرب خطر استحاله را برای هر جنبش اسلامی در پی خواهد داشت.

۳- تأثیر عنصر تکثرگرایی بر آینده سیاسی راشد الغنوشی

در میان عناصر تشکیل دهنده پست مدرنیسم شاید در جهان معاصر هیچ کارویژه‌ای به اندازه تکثرگرایی مورد استقبال نگرفته باشد. پس از تعریف هویتی مستقل و منقطع از گذشته مدرن پست مدرنیسم با انکار وجود هر نوع حقیقت مطلق نوعی تکثرگرایی افراطی را ترویج می‌کند که در صورت پیشروی بیش از حد در هر جامعه‌ای می‌تواند خطرات جبران‌ناپذیری برای هر جنبش و انقلابی در پی داشته باشد. بر همین اساس ابتدا باید معنای عنصر تکثرگرایی سیاسی را در آثار راشد الغنوشی بیابیم و پس از آن به بررسی اثرات این تکثرگرایی بر آینده سیاسی وی بپردازیم. راشد الغنوشی در اثر مشهور خویش تحت عنوان «حقوق المواطنه» عدل الهی را این چنین معنی می‌کند: «عدل الهی به معنی دعوت برای برپایی جامعه نوعی انسانی آزاد است که همه با هر عقیده، مذهب و نظری زیر سایه آن بدون اکراه و اجبار زندگی کنند.» (الغنوشی، ۱۹۸۱، ۴۷) با استناد به این اظهار نظر از راشد الغنوشی می‌توان گفت که در نظر گرفتن نظام حقوق بشر برآمده از تفکر غربی به عنوان تحولی پسندیده در تفکر بشر (فوزی و هاشمی، ۱۳۹۳، ۲۷) که از قضا بسیاری از اصول مسلم آن مانند مخالفت با قصاص و سایر حدود الهی مخالف نص صریح احکام شریعت اسلامی است توسط راشد الغنوشی چندان دور از انتظار نیست. زیرا براساس قواعد فقهی رایج در همه مذاهب رسمی اسلامی اصل عدم اکراه در حوزه عقاید حکمفرما است و به هیچ عنوان در خصوص قواعد فقهی که صدالبته بیشترین تعارض را حقوق بشر به مفهوم

مصطلح غربی آن دارند قابل اجرا نیست. هر چند راشدالغنوشی در کتاب دیگر خود «الحریات العامه فی الدوله الاسلامیه» که در اوایل دهه ۱۹۹۰م آن را نگاشته است از آزادی به مفهوم غربی کلمه با عنوان اباحه یاد می‌کند و آن را مخالف دیدگاه اسلام راجع به آزادی می‌داند. (الغنوشی، ۱۹۹۳، ۳۷) اما این نکته را نیز نباید به راحتی کنار گذاشت که رویه عملی وی و حرکه النهضه در برخورد با طیفهای سیاسی مختلف غیر اسلامی و حتی اسلامگرایان سلفی پس از پیروزی انقلاب تونس به نحوی بوده که نشان دهنده تساهل و مدارای بیش از حد وی در قبل این گروههای سیاسی است. (الغنوشی، الحوار، ۲۷، نوامبر ۲۰۱۲، ۵۴:۱۷) مدارایی که به قیمت زندانی شدن دوباره وی به مدتی نامعلوم (خبرگزاری ایرنا، ۳۱ فروردین ۱۴۰۲، ۲۶:۰۹) و احتمالاً به محاق رفتن دوباره حرکه النهضه در آینده نزدیک تمام شد. نکته قابل توجه دیگر در خصوص آینده سیاسی حرکه النهضه در تونس پس از انقلاب منتهی به بیداری اسلامی سراسری در خاورمیانه این است که دل مشغولی بیش از اندازه رهبران انقلاب به مقولات فکری و سیاسی باعث غافل شدن آنها از مسائل مهم اقتصادی در تونس شد. به نحوی که راشدالغنوشی به عنوان رهبر انقلاب حتی یک اثر اقتصادی تئوریک در خصوص آینده اقتصاد تونس ندارد. آمار بانک توسعه آفریقا از اقتصاد تونس نیز نشانگر رشد بیش از اندازه نرخ بیکاری (African development bank, 2011, 2) در کشوری است که اولین جرقه انقلاب آن با خودسوزی محمد بوعزیزی آن هم با انگیزه اقتصادی صورت گرفت.

نتیجه گیری

در پایان باید گفت از سه مؤلفه برجسته مربوط به وجه پست مدرن اندیشه امام خمینی (ره) عنصر انتقاد از تمدن غرب و ایده بنیاد نهادن یک تفکر مجزا بیش از عنصر تکثرگرایی افراطی پست مدرن که نسبتی با اندیشه امام راحل (ره) ندارد بر تفکر راشدالغنوشی به عنوان رهبر انقلاب تونس اثرگذار بوده است. در این میان:

- ❖ در حوزه تأثیر پذیری راشدالغنوشی از اندیشه انتقادی امام خمینی (ره) نسبت به غرب می‌توان به عناصری چون داشتن نگاه فرهنگی و معتدل به انقلاب سیاسی تونس، نگاه منتقدانه به غرب در خصوص مسئله فلسطین با حفظ راه حل ویژه تمدنی خویش در این خصوص و در نهایت داشتن نگاهی همه شمول و وحدت‌گرایانه با حفظ ایده انتقاد از غرب را از مواردی دانست که در آن شاهد اثرپذیری راشدالغنوشی از امام خمینی (ره) بوده‌ایم.
- ❖ در رابطه با اثرپذیری این شخصیت برجسته عربی-اسلامی از عنصر هویت‌سازی مجزا در اندیشه امام خمینی (ره) می‌توان گفت: پذیرش صریح دموکراسی غربی (البته بدون بومی‌سازی) در بخش راهبردهای سیاسی و تلاش برای مرزبندی هویتی با سایر جنبشها و جریان‌ات اسلامگرا در منطقه شمال آفریقا و خاورمیانه را از عوامل اثرگذاری گزاره‌های پست‌مدرن اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) بر راشدالغنوشی دانست.
- ❖ اما در این بین به نظر می‌رسد که اندیشه سیاسی امام خمینی (ره) به دلیل سیراب شدن از آبشخور اسلام ناب به دنبال تکثرگرایی افراطی پست مدرن نبوده و نصوص اسلامی را به عنوان

حقیقت مطلق می‌پذیرد این در حالی است که راشدالغنوشی شاید به دلیل شیوه خاص تفکر خود و یا وضعیت سیاسی-اجتماعی تونس پس از انقلاب ۲۰۱۱ م به دنبال پذیرش نوعی تکثرگرایی پست مدرن است که گویا به استحاله وی در تفکر سکولار و در نهایت تیره شدن آینده سیاسی وی انجامیده است.

منابع فارسی و عربی

- ابراهیم، محمد (۱۳۸۵)، جنبش اسلامی تونس، تهران، چاپ اول، مؤسسه مطالعات استراتژیک اندیشه سازان نور.
- داستانی ببرکی، علی (۱۳۹۲)، امام خمینی (ره) و بیداری اسلامی چالشها و راهکارها، تهران، چاپ دوم، مؤسسه چاپ و نشر عروج.
- فوزی، یحیی؛ هاشمی، عباس (۱۳۹۳)، جنبشهای اسلامگرای معاصر: بررسی منطقه‌ای، تهران، چاپ اول، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی.
- الغنوشی، راشد (۱۳۷۷)، حرکت امام خمینی (ره) و تجدید حیات اسلام، ترجمه سید هادی خسروشاهی، تهران، چاپ دوم، انتشارات اطلاعات.
- بیات، آصف (۱۳۹۰)، زندگی همچون سیاست: چگونه مردم عادی خاورمیانه را تغییر می‌دهند، ترجمه فاطمه صادقی، هلند، انتشارات دانشگاه آمستردام.
- فوکو، میشل (۱۳۹۲)، ایرانیها چه رؤیایی در سر دارند؟، ترجمه حسین معصومی همدانی، تهران، چاپ ششم، انتشارات هرمس.
- رحمانی، علی (۱۴۰۰)، نگاهی عرفانی به نظریه فقهی-سیاسی ولایت فقیه در عصر غیبت، چاپ اول، قم، انتشارات سبط النبی (ص).
- خسروشاهی، سید هادی (۱۳۸۵)، حرکت اسلامی فلسطین، چاپ دوم، تهران، انتشارات اطلاعات.
- خمینی، سید روح الله الموسوی (۱۳۸۶)، وحدت از دیدگاه امام خمینی (ره) تبیان موضوعی آثار، دفتر یازدهم، چاپ ششم، انتشارات حفظ آثار امام خمینی (ره).
- مرکز الاستشارات والبحوث (۱۳۸۸)، رویارویی نظام حکومتی و احزاب سیاسی در تونس، ترجمه ابوالفضل تقی پور و صغری روستایی، تهران، چاپ اول، مؤسسه مطالعات استراتژیک اندیشه سازان نور.
- قاسمی، بهزاد؛ قاسمی، مصطفی (۱۳۹۵)، «خوانشی از اندیشه امام خمینی (ره) و راشدالغنوشی پیرامون اسلام سیاسی»، فصلنامه علمی-پژوهشی پژوهشنامه انقلاب اسلامی، سال ششم، شماره ۲۰، صفحات ۱۰۱-۱۲۰.
- رهبر، عباسعلی؛ نجات پور، مجید؛ موسوی نژاد، مجتبی (۱۳۹۴)، «قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران و بیداری اسلامی»، نشریه پژوهشهای راهبردی سیاست، سال چهارم شماره ۱۴، پاییز ۱۳۹۴، صفحات ۹-۳۹.

- پناهی، محمد حسین (۱۳۸۸)، «انقلاب اسلامی و انقلاب در نظریه‌ها»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۴۲ و ۴۳، صفحات ۲۶۳-۳۲۵.
- خرمشاد، محمدباقر (۱۳۸۳)، «بازتاب انقلاب اسلامی ایران در نظریه‌های انقلاب: تولد و شکل‌گیری نسل چهارم تئوریهای انقلاب»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم شماره سوم، صفحات ۸۶-۱۲۳.
- الغنوشی، راشد (۱۳۷۰)، مسئله فلسطین و ماهیت طرح صهیونیسم، ترجمه سید هادی خسروشاهی، قم، چاپ اول، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- هیفاء، ا.م.د، احمد محمد(-)، «الاسلامیون فی التونس بین المعارضه والسلطه» دراسات الدولیه، مرکز الدراسات الاستراتجیه والدولیه، العدد الثامن والخمسون.
- الغنوشی، راشد (۱۹۹۳)، الحریات العامه فی الدوله الاسلامیه، بیروت، الطبعة الاولى، المركز الدراسات الوحده العربی.
- الغنوشی، راشد (۲۰۱۲)، الדיمقراطیه والحقوق الإنسان فی الاسلام، ریاض، الدار العربیه للعلوم الناشرین.
- الغنوشی، راشد (۱۹۸۱)، حقوق المواطنه: حقوق غیرالمسلم فی المجتمع الاسلامی، قم، المعهد العالمی للفکر الاسلامی.
- الغنوشی، راشد (۲۰۰۰)، الحركه الاسلامیه ومسئله التغبیر، الطبعة الاولى، المركز المغاربی للبحوث والترجمه.
- الغنوشی، راشد (۱۹۹۹)، المقاربات فی العلمانیه والمجتمع المدنی، الموقع الرسمى للحركه النهضه.
- الغنوشی، راشد(-)، من تجربہ الحركه الاسلامیه فی تونس، الطبعة الاولى، المركز المغاربی للبحوث والترجمه.
- الغنوشی، راشد (۲۰۱۲)، حوار الشیخ راشد مع جریده "لوسوار" البلجیکیه، الموقع الرسمى لالحركه النهضه، ۲۷ نوامبر ۲۰۱۲.
- خبرگزاری تسنیم: «عربستان سعودی بر ضرورت توقف اقدامات تحریک آمیز رژیم صهیونیستی و مقابله جهانی با آن تأکید کرد»، ۶ فروردین ۱۴۰۲، ۵۴:۰۰.
- خبرگزاری ایرنا: «راشد الغنوشی روانه زندان شد»، ۳۱ فروردین ۱۴۰۲، ۲۶:۰۹.

منابع لاتین

- Tunisian democracy at a crossroads,(2011), by Sharan Grewal, by Brookings Institution.
- The Revolution in Tunisia: economic challenges and prospects(2011), by African development bank.